

НЕМЧЕНКО С. С.,
кандидат юридичних наук, доцент

УДК 340.132.6

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНИХ КЛІНІК У СФЕРІ НАДАННЯ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ

У статті досліджено законодавство України, яке визначає основи діяльності юридичних клінік у сфері надання безоплатної правової допомоги. Показано основні недоліки цього законодавства і перспективи його удосконалення.

Ключові слова: юридичні клініки, законодавство, організаційно-правова форма, безоплатна правова допомога, юридичні консультації.

В статье исследовано законодательство Украины, которое определяет основы деятельности юридических клиник в сфере предоставления бесплатной правовой помощи. Показаны основные недостатки данного законодательства и перспективы его совершенствования.

Ключевые слова: юридические клиники, законодательство, организационно-правовая форма, бесплатная правовая помощь, юридические консультации.

The article studied the legislation of Ukraine, bases of activity of legal clinics in the provision of free legal assistance. Shows the bases disadvantages of this legislation and prospects for its improvement.

Key words: legal clinics, law, organizational and legal form, free legal assistance, legal advice.

Вступ. Юридичні клініки як суб'єкти безоплатної правової допомоги в Україні розгорнули свою діяльність на початку 1990-х років і нині становлять важливий сегмент соціальної підтримки населення в контексті громадянських ініціатив. Проте соціальна зумовленість таких установ створила необхідність правового урегулювання їх діяльності, визначення їх організаційно-правових форм та правового статусу в цілому. У цьому контексті важливим й актуальним аспектом цієї проблеми є дослідження нормативно-правової регламентації діяльності юридичних клінік як важливого суб'єкту надання безоплатної правової допомоги. З точки зору розвитку юридичної науки вивчення зазначеної проблематики зумовлене концептуалізацією проблем основних напрямів надання безоплатної правової допомоги населенню України та напрямів її удосконалення.

Сучасні дослідники останнім часом приділяють значну увагу означеній проблемі. У роботах Р.С. Глебова, Т.М. Лоджук, М.В. Менджул, В.В. Навроцького, Ю.М. Савелової, М.В. Савчина, А.М. Самаріна, Н.В. Сухицької досліджено особливості форм і методів надання безоплатної правової допомоги юридичними клініками, визначено значення їх у соціально-правовій та освітній політиці. Проте порівняно невеликої уваги вченими приділено нормативно-правовим основам діяльності цих закладів, особливо з утвердженням стійкого курсу на євроінтеграцію, коли досвід українських юридичних клінік має реальну практичну можливість збагачуватись за рахунок такої практики в країнах Європейського Союзу.

Постановка завдання. Метою статті є визначення нормативно-правової бази, яка регламентує надання безоплатної правової допомоги населенню України юридичними клініками в Україні. Завданням статті – охарактеризувати особливості такого нормативно-правового регулювання.

Результати дослідження. Безоплатна правова допомога являє собою соціальну природу і спирається насамперед на конституційні норми, що підкреслює її важливу суспільну значущість та реалізує принципи рівності всіх перед законом. Так, стаття 59 Конституції України гарантує таке право кожному, проте в рамках спеціально визначених законами умов. Довгий час в Україні не було спеціальних нормативно-правових основ, які регламентували б таке надання допомоги.

Досягті цієї мети був покликаний відповідний Закон України, розробка проекту якого розпочалась після підписання Президентом України В.А. Ющенком указу від 20 січня 2006 року № 39 «Про План заходів із виконання обов'язків та зобов'язань України, що випливають з її членства в Раді Європи». Проект Закону про безоплатну правову допомогу був розроблений Міністерством юстиції України, поданий Кабінетом Міністрів України і зареєстрований у Верховній Раді України 24 квітня 2009 року за номером 4406. Уже 10 червня 2009 року народні депутати України ухвалили його в першому читанні. Потім цей законопроект був зареєстрований за номером 2951 та включений до порядку денного 4-ї сесії парламенту VI скликання 1 лютого 2011 року. Закон України «Про безоплатну правову допомогу» був прийнятий у цілому 2 червня 2011 року і підписаний Президентом України В.Ф. Януковичем 30 червня 2011 року. Закон визначає зміст права на безоплатну правову допомогу, порядок його реалізації, підстави і порядок надання безоплатної правової допомоги, державні гарантії щодо надання безоплатної правової допомоги, повноваження органів виконавчої влади в зазначеній сфері, порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб із питань безоплатної правової допомоги [1, с. 8–9].

Серед основних принципів безоплатної правової допомоги статтею 5 зазначений закон встановлює такі: 1) верховенство права; 2) законність; 3) доступність безоплатної правової допомоги; 4) забезпечення якості безоплатної правової допомоги; 5) гарантоване державне фінансування [2], констатує тим самим спорідненість регулювання надання такої допомоги з основоположними правами і свободами людини і громадянина, визнаними міжнародним співтовариством домінуючими.

Водночас стаття 9 цього закону визначає суб'єктами надання безоплатної первинної правової допомоги в Україні органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи приватного права, спеціалізовані установи. Зазначені суб'єкти статтею 12 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» визначені за видовими ознаками, проте закон не конкретизує повноважень цих суб'єктів, зокрема відсилаючи за цим регулюванням до статутних положень суб'єктів.

Слід визнати, що спеціалізовані установи як четвертий вид суб'єктів надання безоплатної правової допомоги займають одну з провідних ролей у цій діяльності, оскільки сам вид – спеціалізованість – уже вказує на спеціальний профіль таких установ. Серед інших таких установ важливе значення належить юридичним клінікам як найбільш новим формам надання безоплатної правової допомоги, що динамічно розвиваються на ринку правових послуг в Україні. Проте Закон України «Про безоплатну правову допомогу» жодним чином не урегулює порядок надання таких послуг саме юридичними клініками, створюючи лише рамкові загальні умови надання безоплатних правових послуг.

Однак у роз'ясненні Міністерства юстиції України від 9 квітня 2012 року зазначається, що наданням первинної правової допомоги займаються і юридичні клініки, які створюються при юридичних факультетах вищих навчальних закладів III – IV рівнів акредитації. У таких клініках студенти надають безкоштовні юридичні консультації особам, що не можуть собі дозволити звернутися за платною юридичною допомогою.

Діяльність юридичних клінік врегульовано наказом Міністерства освіти і науки України № 592 від 3 серпня 2006 року «Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України» [3].

Отже, основним нормативно-правовим актом, що визначає основи надання безоплатної правової допомоги юридичними клініками в Україні, є Наказ Міністерства науки і освіти України «Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України» від 3 серпня 2006 року № 592 (далі – Типове положення) [4]. Цим підзаконним нормативно-правовим актом МОН України зобов'язало всіх ректорів вищих навчальних закладів III – IV рівнів акредитації, що здійснюють підготовку фахівців за напрямом «Право», незалежно від форм власності і підпорядкування, забезпечити створення юридичних клінік та їх функціонування відповідно до цього «Типового положення», затвердженого вказаним наказом.

Зазначене Типове положення не надає такій установі, як юридична клініка прав й обов'язків юридичної особи, а отже, обмежує її господарську право- і дієздатність. Типове положення визначає юридичну клініку структурним підрозділом ВНЗ III – IV рівнів акредитації, що здійснює підготовку фахівців за напрямом «Право», і створюється як база для практичного навчання та проведення навчальної практики студентів старших курсів. Серед інших цілей і завдань юридичної клініки вказане положення визначає таку мету, як забезпечення доступу представників соціально вразливих груп суспільства до правової допомоги, а також надання громадянам соціально вразливих верств населення суспільства безоплатних юридичних консультацій, що є підставою для здійснення безоплатної правової допомоги. Механізмом реалізації мети і завдання пунктом 2.3. статті 2 Типове положення визначає здійснення надання безоплатної правової допомоги з питань захисту прав і свобод людини та організацій з усіх галузей права відповідно до чинного законодавства України. Тобто суб'єктами звернення до юридичних клінік за безоплатною правовою допомогою можуть бути як фізичні, так і юридичні особи.

Як наголошує А.О. Галай, юридичні клініки ВНЗ України є своєрідними організаціями, які виконують спільні завдання, притаманні одночасно державі і громадянському суспільству, за своєю об'єднаною сутністю все ж є більшою мірою організаціями громадського сектора [5, с. 115].

Щодо характеристик організаційно-правового статусу юридичних клінік А.М. Самарін наголошує, що юридична клініка поєднує в собі складові мети державних організацій і недержавних утворень. Однак ключовим фактором для юридичної клініки є не державна імперативна вказівка, а вільний вибір напрямів своєї діяльності, що асоціюється із цілями громадських утворень. Крім того, на думку науковця, вибір форм правової допомоги, галузей права, з яких надаються консультації, супутніх напрямів діяльності походить не від державного замовлення, а залежно від ініціативи учасників організації [6, с. 28].

Характеризуючи юридичну клініку як суто державну установу, структурний підрозділ ВНЗ, слід зазначити, що її організаційно-правові характеристики мають бути відповідними. Так, юридична клініка створюється ВНЗ, не має статусу окремої юридичної особи, керівник клініки призначається рішенням уповноваженого керівника навчального закладу, структуру і штат юридичної клініки визначає той самий керівник ВНЗ, фінансування клініки здійснюється частково за рахунок коштів закладу [4]. Фактор фінансування з боку ВНЗ, який на перший погляд однозначно свідчить про державну складову цієї інституції, доводить протилежне – лише 30% складає фінансування юридичних клінік із боку ВНЗ (тобто держави), а інша суттєва частина – недержавні джерела, тобто фінансування з боку громадських організацій [6, с. 28].

Проте ключовим фактором діяльності юридичної клініки є аналіз її діяльності з організаційно-правової позиції. Основну роботу в клініці проводять студенти юридичних факультетів і ВНЗ. Штатними працівниками юридичної клініки вони бути не можуть,

діють на засадах волонтерства, тобто добровільно, безоплатно виконують завдання клініки з мотивацією самореалізації, що характеризує юридичні клініки з позиції головної ознаки громадської організації [7, с. 81].

Ключові положення діяльності юридичних клінік не визначають ці організації лише як суто структурні підрозділи ВНЗ, оскільки їх діяльність водночас має прояви як державної, так і громадської організації. На сьогодні юридичний клінічний рух в Україні перебуває в стадії динамічного розвитку, набуває ознак підтримуваної державою організації, але цей процес відбувається лише за умов збереження громадської суті юридичної клініки, про що засвідчує багаторічна діяльність подібних утворень як за кордоном, так і в Україні [6, с. 28].

Враховуючи вищезазначене, ми погоджуємось із твердженнями таких дослідників, як Ю.М. Савелова, І.І. Сенчак та інших у тому, що навіть із прийняттям у 2011 році Закону України «Про безоплатну правову допомогу» не було вирішено важливого питання – не визначено правового статусу юридичних клінік. Вони так і не були визнані суб'єктами надання безоплатної первинної та вторинної правової допомоги і сьогодні залишаються поза правовим полем процедури надання безоплатної правової допомоги, що негативно позначається на їхній діяльності [8, с. 188; 9, с. 43].

На противагу твердженням дослідників, які зазначають про певну громадську автономність юридичних клінік, Ю.Г. Рябчиць наголошує, що відносити діяльність юридичних клінік до організацій, які надають безоплатну правову допомогу недоречно, оскільки юридична клініка – це насамперед навчальний процес [10, с. 111]. Проте, ми не поділяємо таку категоричну точку зору, оскільки поряд із навчальним процесом, юридичні клініки виконують важливу громадсько-соціальну функцію, надаючи безкоштовну правову допомогу вразливим категоріям населення, що не може применшуватись у процесі удосконалення організаційно-правового статусу цих установ.

Така характеристика також підтверджується тим фактом, що за даними всеукраїнської громадської організації «Асоціація юридичних клінік України» на сьогодні в нашій державі функціонують понад 50 юридичних клінік, які беруть активну участь у забезпеченні доступу малозабезпечених верств населення нашої держави до безоплатної правової допомоги [11]. Лише за 2013 рік члени асоціації надали більше 10 тисяч усних та письмових юридичних консультацій відвідувачам юридичних клінік, склали близько 4 тисяч різноманітних документів правового характеру, провели сотню правоосвітніх лекцій та уроків зі шкільною молоддю в усіх регіонах України [12, с. 82]. Зазначені факти підкреслюють важливу соціальну зумовленість надання безоплатної юридичної допомоги саме цими установами.

За результатами аналізу діяльності юридичних клінік України, їхніх статистичних даних та відповідної літератури Н.С. Дубчак виділяє п'ять основних правових послуг, які надаються юридичними клініками при здійсненні захисту прав та інтересів фізичних осіб: 1) надання правової інформації, консультацій і роз'яснень із правових питань; 2) складання документів непроцесуального характеру; 3) складання документів процесуального характеру; 4) процесуальне та непроцесуальне представництво; 5) правоосвітня робота [13, с. 77].

Погоджуючись у дечому з такою класифікацією основних правових послуг безоплатної правової допомоги, які надаються юридичними клініками, М.Т. Лоджук відзначає «штучний» характер їх поділу, зумовлений законодавчим регулюванням видів правової допомоги в Законі України «Про безоплатну правову допомогу». Водночас дослідник, спираючись на загальну теорію права, використовує поняття «форми правової допомоги» як певним чином організований та самодостатній вид діяльності суб'єктів надання правової допомоги, який характеризується специфікою завдань, особливістю предмету та змістом діяльності цих суб'єктів (дій, засобів, методів та технологій їх здійснення). У цьому контексті М.Т. Лоджук спирається на досвід діяльності юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія» і виділяє такі форми правової допомоги в юридичних клініках України, а саме: 1) правове інформування; 2) правове

консультування; 3) складання правових документів; 4) правове представництво; 5) правове навчання [12, с. 85].

У цьому контексті юридичні клініки діють як для забезпечення правової допомоги особам, які неспроможні отримати таку допомогу платно через фінансові труднощі, спричинені, наприклад, соціальним статусом (це поступово руйнує стереотип недоступності і неможливості захисту своїх прав та інтересів), так і для отримання практичних знань студентами, зацікавленими в отриманні таких знань для подальшого їх застосування при працевлаштуванні та в кар'єрі. Тому, на думку Р.С. Глебова, діяльність юридичних клінік в Україні є одним із напрямів формування високої правової культури і правової свідомості громадян, ствердження свободи і демократії, формування громадянського суспільства і правової держави [14].

Висновки. Таким чином, нормативно-правові основи діяльності юридичних клінік у сфері надання безоплатної правової допомоги в Україні базуються на Конституції України, Законі України «Про безоплатну правову допомогу», Наказі Міністерства науки і освіти України «Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України» та інших законодавчих і підзаконних нормативно-правових актах. Враховуючи наявність такого нормативно-правового забезпечення, слід констатувати недосконалий рівень визначення організаційно-правового статусу цього суб'єкту надання безоплатних правових послуг. З огляду на це перспективами подальших досліджень ми вбачаємо необхідність надання юридичним клінікам організаційно-правового статусу, прирівняного до громадських організацій. Такий статус розширить коло прав та обов'язків юридичних клінік, удосконалив їх правове положення. У статусі громадських організацій юридичні клініки зможуть отримувати фінансування від ВНЗ, водночас матимуть право укладати угоди з іншими організаціями, що в рамках благодійної волонтерської допомоги зможуть брати участь у більш масштабних проєктах щодо безоплатної правової допомоги, залучаючи спеціалістів різного рівня кваліфікації, не обмежуючись лише студентами та аспірантами ВНЗ, які тільки починають свою практичну діяльність. Отже, очевидність удосконалення організаційно-правового статусу юридичних клінік в Україні засвідчує перспективний напрям дослідження пошуків шляхів підвищення ефективності надання безоплатних правових послуг у цілому.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про безоплатну правову допомогу». Науково-практичний коментар / за заг. ред. М.В. Оніщука. – К. : КП-Сервіс, 2012. – 100 с.
2. Закон України «Про безоплатну правову допомогу» від 02.06.2011 року № 3460-VI. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3460-17>.
3. Закон України «Про безоплатну правову допомогу»: основні положення та підходи до впровадження : Роз'яснення Мін'юсту України від 09.04.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0008323-12>.
4. Наказ Міністерства науки і освіти України «Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України» від 03.08.2006 року № 592 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0956-06>.
5. Галай А.О. Юридична клініка як організація громадянського суспільства: доведення від протилежного / А.О. Галай // Право України. – 2007. – № 11. – С. 114–118.
6. Самарін А.М. До питання визначення теоретико-правового статусу юридичних клінік в Україні / А.М. Самарін // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – Вип. 1 – 2013. – С. 27–29.
7. Єлов В.А. Юридична клініка : [навч. посібник] / В. А. Єлов, С. І. Молібог, Д. Г. Павленко. – К. : Школяр, 2004. – 315 с.
8. Савелова Ю.М. Юридична клініка як суб'єкт надання безоплатної правової допомоги / Ю.М. Савелова // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2012. – № 20. – Ч. 1. – Т. 1. – С. 187–190.

9. Сенчак І.І. Проблеми законодавчого визначення статусу юридичних клінік в Україні / І.І. Сенчак // Адвокат. – 2012. – № 11. – С. 40–44.
10. Рябчиць Ю.Г. Юридична клініка як суб'єкт надання безоплатної правової допомоги / Ю.Г. Рябчиць // Юридичні клініки в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку : мат. Всеукраїнського круглого столу з представниками юридичних клінік України (28 жовтня 2011 року, м. Одеса) / за заг. ред. д. ю. н., проф., акад. НАПрН України С.В. Ківалова. – О. : Фенікс, 2011. – 176 с.
11. Реєстр юридичних клінік України // Офіційна база даних юридичних клінік, дійсних та потенційних учасників Асоціації юридичних клінік України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.legalclinics.in.ua/wp-content/uploads/2014/04/lawclinics_2013.pdf.
12. Лоджук М.Т. О формах правовой помощи в юридических клиниках Украины / М.Т. Лоджук // Ученые записки Таврического национального университета имени В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2013. – Т. 26 (65). – № 2-1. – Ч. 1. – С. 82–90.
13. Дубчак Н.С. Загальна характеристика правових послуг, що надаються юридичними клініками / Н.С. Дубчак // Держава і право. – 2012. – № 56. – С. 73–78.
14. Глебов Р.С. Діяльність юридичних клінік як реалізація права на безоплатну правову допомогу / Р.С. Глебов [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.legalclinic.com.ua/publ/dijalnist_juridichnikh_klinik_jak_realizacija_prava_na_bezoplatnu_pravovu_dopomogu/1-1-0-8.

ПРИПОЛОВА Л. І.,
кандидат юридичних наук,
викладач кафедри
загально-юридичних дисциплін
(Інститут кримінально-виконавчої
служби)

УДК 342.534

ЗМІСТ ДЕПУТАТСЬКОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ВІТЧИЗНЯНОГО ТА ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ

Розкрито зміст імунітету, виходячи із законодавчого регулювання в окремих державах. Розглянуто зміст депутатської недоторканності, яку регламентовано українським законодавством. На основі порівняльного аналізу виокремлено недоліки та пропозиції щодо окремих питань регламентації депутатського імунітету в Україні.

Ключові слова: депутат, парламент, депутатський імунітет, межі імунітету, арешт та затримання депутата, притягнення до кримінальної відповідальності.

Раскрыто содержание иммунитета, исходя из законодательного регулирования в отдельных государствах. Рассмотрено содержание депутатской неприкосновенности, которая регламентирована украинским законодательством. На основе сравнительного анализа выделены недостатки и предложения по отдельным вопросам регламентации депутатского иммунитета в Украине.

Ключевые слова: депутат, парламент, депутатский иммунитет, пределы иммунитета, арест и задержание депутата, привлечение к уголовной ответственности.

